

Araştırma Makalesi**Başvuru:** 30.03.2021**Kabul:** 08.04.2021**Atıf:** Aşar, Haluk. "Heideggerci Çevre Felsefesi". *Temaşa Felsefe Dergisi* 15 (2021): 23-34.

Heideggerci Çevre Felsefesi

Haluk Aşar¹

ORCID: 0000-0002-0073-3250

Öz

Günümüzde yaşanan en temel sorunlardan biri çevre sorunudur. Nitekim dünyamız olarak sahiplendiğimiz mekânı yok etmek üzere olduğumuz gerçeğiyle yüzleşmiş bulunmaktayız. Bu yüzleşme sonucunda çevreyi ve diğer canlıları korumaya yönelik felsefi görüşler ortaya çıkmıştır. Bu felsefi görüşler geleneksel, yani insan merkezci düşünce biçimini eleştirerek diğer canlıların da değerli bir varlık olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. İnsan merkezci bakış, akıl sahibi bir varlık olarak insanın diğer canlılardan farklı ve üstün olduğunu düşünür. Bugüne kadar insan merkezci bakışla araçsal değeri açısından düşünülen diğer canlılar ise çevre felsefesiyle birlikte tıpkı insan gibi özsel değer açısından düşünülmüşlerdir. Ancak diğer canlılara atfedilen bu değer insan merkezci dilden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Heidegger'in ontolojik doğa anlayışı ise çevre felsefesi için insan merkezci anlayışa alternatif yeni bir yorumlama ve söylem biçimi oluşturmaktadır. Heidegger felsefesinde değer kavramı modern öznenin bir uzantısı olarak var sayılarak bir tarafa bırakılmış, daha ziyade varlıklar ne ise o olarak görülmeye çalışılmıştır. Bu yeni yorumun olanağı Dasein'in otantik Dasein olabilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Otantik Dasein ise bu dünyada varlığın çobanı olarak iskân eder. Bu bakımdan Dasein varolanları ve yeryüzünü esirgeyerek iskân eder. Çünkü otantik olabilen Dasein'in en büyük özelliği esirgeyici olmasıdır. Ancak bu esirgeme bir şeyi koruma değil, o şeyin ne ise o olarak ortaya çıkmasına izin vermedir. Bu bağlamda Heidegger'in ontolojik doğa anlayışı çevre felsefesi düşünürleri için yeni bir temel olarak düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Heidegger, Ontoloji, İnsan Merkezçilik, Değer, Çevre Felsefesi.

Heideggerian Philosophy of Environment

Abstract

One of the most fundamental problems today is environmental problems. As a matter of fact, we are confronted with the fact that we are about to destroy the space we own as our world. As a result of this confrontation, philosophical views about protecting the environment and other living things have emerged. These philosophical views have tried to prove that other beings are also valuable beings by criticizing the traditional, that is, anthropocentric, way of thinking. According to the anthropocentrism that human beings are different and superior to other living beings as an intelligent being. Beings other than humans had been evaluated in terms of instrumental value by the anthropocentrism until recently, but with environmental philosophy now beings are evaluated in terms of their inherent value like human beings. Yet, it is understood that this value attributed to other beings cannot get rid of anthropocentric language. As a matter of fact, Heidegger's ontological understanding of nature constitutes a new form of interpretation and discourse alternative to the anthropocentric approach. Here, the concept of value has been left aside as an extension of the modern subject, rather beings are attempted to be seen as they are. The possibility of this new interpretation emerges when Dasein becomes the authentic Dasein. The authentic Dasein dwells as the shepherd of Being in this world. In this respect, Dasein dwells in the world by preserving the beings and the earth. But this preservation does not mean to protect something, but to allow it to emerge as what it is. In this context, Heidegger's ontological understanding of nature forms a basis for environment philosophy thinkers to ground their own ideas.

Key Words: Heidegger, Ontology, Anthropocentrism, Value, Environmental Philosophy.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. haluk_asar2@hotmail.com

Giriş

Martin Heidegger (1889-1976) insanın bir efendi olmasını değil, Varlığın çobanı olması gerektiğini söyler. İnsanın çoban veya efendi oluşu basite indirgenecek kavramlar değildir. Varlığın çobanı olan insan, varlığı ne ise o olarak gören ve anlayan aynı zamanda onu kollayan anlamına gelirken, efendi olarak görülen insan, varlığı ne ise o olarak değil ne isterse o olarak gören, yani kendi tahakkümü altında yorumlayan insanı ifade eder. Heidegger bağlamında insanın çoban olması ancak Varlığın kendisini ifşa etmesiyle mümkündür. Varlık ise kendisini insana gösterir dolayısıyla Varlığı anlayabilen, onun sesini duyabilen tek var olan ise insandır. Varlığı anlayan insan, bu dünyada yeni bir şekilde iskân edebilir. Bu iskân etme ise artık çevreyi ve canlıları yıkararak, yok ederek ve araç olarak görerek bir yerde yaşamak değil, var olanların kendileri olmalarına izin veren bir bakışla bu dünyanın sakini olarak yaşamayı ifade eder. Ancak insanlık tarihinde insan çoğunlukla, Heidegger'in de karşı çıktığı bir biçimde, "efendi" olarak görülmüştür. Hem felsefe hem de dinler tarihinde insana her zaman özel bir konum atfedilmiştir. Bu özel konum sayesinde insan diğer canlılardan üstün ve değerli olarak algılanmıştır, ki bu bakış açısı da insan merkeziliği oluşturmaktadır. Bu bakımdan çevre etiği² ve Heidegger felsefesinin kesiştiği en temel nokta insan merkeziliğin eleştirisidir.

Bu çalışmanın temel amacı ise çevre felsefesi bağlamında Heidegger felsefesine yönelmektir. Bu yönelimin tek nedeni çevre düşünürleri gibi Heidegger'in de insan merkeziliği eleştirmesi değildir, daha önemlisi Heidegger felsefesinden hareketle dünyanın ve doğanın yeni bir biçimde algılanabilme ve yorumlanabilme olanağıdır. Bu olanak son zamanlarda çevre düşünürleri için oldukça önem arz etmektedir, çünkü çevre felsefesine ve dolayısıyla çevre etiğine getirilen en büyük itiraz insan merkezci dilden kurtulamadığına dairdir. Bu yüzden çevre felsefesi düşünürleri Heidegger'e yönelerek kendi görüşlerine temel sağlamaya çalışmışlardır. Aksiyolojik doğa anlayışı eleştirilerek ontolojik doğa anlayışıyla kendi etik anlayışlarını temellendirmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak bu çalışmada temel amaçlardan biri de Heidegger felsefesinden nasıl bir çevre etiği ortaya konmaya çalışıldığını araştırmak olacaktır. Bununla birlikte sonuç kısmında Heideggerci çevre etiğinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Çevre Etiği

Çevre felsefesi en genel anlamda insanın diğer canlılardan farklı bir biçimde efendi olarak görülmesini ve bu efendi oluşun doğurduğu sonuçları eleştirir. İnsanın efendi oluşu insan merkezci bir bakıştır ki bu bakış insanın tek değerli varlık olduğu sonucu doğurarak insan merkezci bir etiği ortaya çıkarır. Geleneksel etik bir görüş olarak insan-merkezcilik "yalnızca insan varlığının içsel bir değere sahip olduğu, diğer tüm varlıkların ve şeylerin sadece araçsal değere sahip olduğu iddiasının açık bir şekilde belirtilmesine veya ima edilmesine dayanır; böylece insan çıkarları çevre ve insan-dışı varlıkların çıkarlarını her zaman gölgede bırakır."³ Çevre felsefesine bağlı etik görüşler ise insan dışı diğer varlıkların da değeri olduğunu savunmaktadırlar. Bu bakımdan yeni bir etik düşünüş olarak ortaya çıkmışlardır ki burada yeni etikle kastedilen Callicott'un altını

2 Çevre etiği burada insan merkezli ve zayıf insan merkezli çevre felsefelerinin dışında yer alan canlı ve çevre merkezli çevre felsefeleri olarak değerlendirilmektedir.

3 Ben A. Minteer, "Anthropocentrism" *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, ed. Callicott, J. Baird; Frodeman, Robert (New York: Gale, 2009), 58.

çizdiği gibi klasik normatif etiğe, yani geleneksel insan-merkezci etiğe karşı etiğin tüm canlıları veya çevreyi kapsayacak bir biçimde genişletilmesi, kısaca doğanın da etik topluluk içerisine dâhil edilmesi gerektiğidir.⁴

Çevre üzerine düşünme elbette ki eski çağlara kadar götürülebilir fakat felsefi bir problem olarak çevre üzerine düşünme son yüzyıl içerisinde gerçekleşmiştir. Bunun en temel nedeni günümüzde çevrenin ve canlıların acımasızca yok edilmesi ve bu durumun doğurduğu sonuçlardır. Çevresel krizin kökeninde ise insan merkezci düşünce biçimi olduğu düşünülmektedir. Kısacası çevre felsefesine dair düşünceler çevre sorunlarından doğmuştur diyebiliriz. Dolayısıyla ortaya çıkan bu görüşler dünyayı ve doğayı yeniden algılama ve yorumlama denemeleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan hayvan hakları etiği, canlı-merkezci etik, çevre merkeziler vb. hareketler insanın kendi geçmişiyle, yani insan merkezci düşünüş biçiminin temelleri ile hesaplaşması sonucu ortaya çıkan yeni algılama ve yorumlama biçimleri olarak görülmektedir.

Derrida “*The Animal That Therefore I Am (More to Follow)*” (Öyleyse Olduğum Hayvan) yazısında, Batı düşünüş tarihinin seyrinin aslında insan ile diğer canlılar arasındaki ilişkinin giderek efendi köle ilişkisine dönüşmesinin de tarihi olduğunu belirtir. Bu tarih insan merkezci başka bir ifadeyle *logos* merkezli bir tarih olarak da okunabilir. İnsan merkezcilik sınırlı bakış açısına sahip insana dünyayı anlayabilmeleri için belirli bir düzen ve yapı sunar. Bu bakımdan insan merkezcilik “ya insan şovenizminin bir ürünü olarak ya da insanın ontolojik sınırının göstergesi olarak ifade edilir.”⁶ Pre-Sokratik filozof Xenophanes’in belirttiği gibi eğer atların, aslanların veya sığırların elleri olsaydı ya da elleri ile çizim yapabilselerdi ve insanların yaptığı gibi işler yapabilselerdi onlar da Tanrı’ları kendi biçimlerine göre yaparlardı. Bu bakımdan “Yunanlıların tanrılarını insanların benzerleri olarak gördüğü gerçeği, insanlığın şeylerin sıralamasında birincil ve merkezde olduğu düşüncesiyle insan merkezçiliği ortaya çıkarmaktadır.”⁷ Şeylerin sıra ve düzenini insanın kendi bakış açısına göre ve kendisini merkeze alarak açıklaması olarak anlaşılan insan merkezcilik dinsel ve felsefesi açıdan ele alınabilmektedir.

Burada dinsel açıdan baktığımızda tek tanrılı dinlerden önce bile, örneğin Ahimsa dinsel görüşünde, insan merkezci düşünüşün egemen olduğunu görüyoruz. Ahimsa doktrini bir ruhun (ya tek bir dünya ruhu ya da pek çok bireysel ruh) birçok farklı hayattan geçerek, sonsuz aydınlanma gelene kadar, bedensel kimliğini değiştirmesi olarak yorumlanır. Yediğiniz tavuk büyükanneniz çıkabilir veya bundan 30 sene sonra torununuzun ezdiği sinek siz olabilirsiniz. Bu yüzden yaşayan varlıklara karşı merhamet, kişinin kendisi ve sevdiklerine olan saygısının bir uzantısı olarak ortaya çıkar.⁸ Bu bakımdan bu inanışta diğer canlılara ve doğaya karşı bir acımasızlığın olmadığını belirtmek gerekmektedir. Tek tanrılı dinler döneminde ise artık evrenin efendisi, diğer canlıların bekçisi ve bu evrenin onun için yaratıldığı insan anlayışıyla diğer canlılar ve doğa giderek daha fazla insanlar için bir araç haline geldiği görülmektedir. İnsan merkezçiliğin felsefi kökenlerine baktığımızda ise Aristoteles’ten Aquinas’a, Descartes’tan Kant’a ve yirminci yüzyıl filozoflarına kadar, ama en çok da bu saydığımız filozoflarda temellendiğini söyleyebiliriz. Kısaca burada akıllı bir varlık olarak diğer

4 J. Baird Callicott, “Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics”, *American Philosophical Quarterly* 21, 4 (1984): 299.

5 Jacques Derrida, “The Animal That Therefore I Am (More to Follow)”, trans: David Wills, *Critical Inquiry The University of Chicago Press* 28, 2 (2002): 369-418.

6 Rob Boddice, *Anthropocentrism: Humans, Animals, Environments*, ed. Rob Boddice (Boston: Brill, 2011), 1.

7 Gary Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005), 1.

8 E. Pluhar, “Animal Rights”, in *Encyclopedia of Applied Ethics*, ed. Ruth Chadwick, Callahan and Singer (Massachusetts: Academic Press, 2012), 137-138.

canlılardan farklı olan insan kavramından hareketle insanın diğer canlılardan üstünlüğü dolayısıyla ahlaki açıdan da daha değerli oluşu söz konusudur. Ancak özellikle Descartes ile başlayan süreç oldukça önemlidir, çünkü diğer canlılar acı çekmeyen ruhsuz birer makine olarak tasarlanmıştır. Burada: “ruh ve madde iki ayrı şeydir (ikicilik). İkinci görüşe göre, doğada ruhun bulunduğu varlık yalnızca insandır. Ruhu sayesinde insan; düşünen, amaçları ve niyetleri olan, akıllı olan tek varlıktır. Bu özellikleriyle insan, diğer varlıklardan tamamen farklıdır ve yeri onların üstündedir (insan-doğa ayrımı). İnsan dışında kalan ruhsuz doğa, birbirinden ayrı ve kopuk cansız atomlardan oluşur ve mekanik ilkelere göre, ereksiz, ne yaptığını bilmeden işleyen kocaman bir makinedir.”⁹ Bu süreçle beraber doğaya egemen olma ve onu sadece bilgi nesnesine indirgeme süreci de başlamış, hızlı sanayileşme ile doğanın ve diğer canlıların tükenişi hızlanmıştır.¹⁰

Dünyayı yeni bir biçimde yorumlama çabası olarak ortaya çıkan çevre felsefesinin temel amacı diğer canlıların da insan kadar ahlaki açıdan değerli olduğunu göstermeye çalışmaktır. Örneğin Paul Taylor, çevre etiği sorunları üzerine çalışan düşünür, çevre etiğinin insan ve doğal dünya arasındaki moral ilişkiyi incelediğini belirtir. Bu ilişkinin temel yönetici ilkesinin ise bizlerin tüm hayvanları, bitkileri ve bu çevrede yaşayan tüm canlıları da içeren yeryüzünün doğal çevresiyle ilgili görevlerimizin, sorumluluklarımızın ve ödevlerimizin belirlenmesi olduğunu söyler. Taylor doğal dünya derken hayvan ve bitki nüfusuyla birlikte tüm doğal ekosistemi oluşturan biyotik topluluğu işaret eder.¹¹ Biyotik toplulukta artık insanın sadece insanla ilişkisi değil, insanın tüm canlılarla olan ilişkisi önemli hale gelir. Bu bağlamda saygı sadece insanın yaşamına değil, tüm canlıların yaşamlarına gösterilmelidir.

Genel olarak çevre felsefesi ile ilgilenen düşünürler insanı tek değerli varlık olarak görmezler, daha ziyade onlar için tüm varlıklar kendi yaşamlarından ötürü değerli olmaya layıktırlar. Ancak bu tutumu felsefi açıdan temellendirmede zorluklar vardır. Çevre felsefesinin ilk makalelerinden sayılan 1973 yılında Richard Routley (Sylvan) “*Is there a Need for a New, an Environmental Ethic?*” yazısında, Heidegger gibi insanın efendi olması anlayışına karşı çıkarak bu bakış açısının yol açtığı sorunları ortaya koyar. Diğer canlıların da değerinin olduğunu ve bu yüzden onlara karşı davranışlarımızda sorumlu olmamız gerektiğini belirtir. Routley yeni etiğinde temel prensip olarak, bir kimse kendisine ve bir başka canlıya zarar vermeyecek şekilde istediğini yapabilmeli ilkesini getirir.¹²

Ancak yeni etik olarak ortaya konan bu bakış ve büyük çoğunlukla diğer çevre felsefecilerin temellendirmeleri klasik etiğe, yani insan merkezci etiğe eklemeler yaparak değer sorununu çözmeye çalışmıştır. İnsan merkezci düşünce ve canlı veya çevre merkezli düşünceler arasındaki tek fark merkezin değişmesi ve buna bağlı olarak özsel değer genişlemesidir. Dolayısıyla burada yeni etikle kastedilen geleneksel insan-merkezci etiğe karşı etiğin tüm canlıları veya çevreyi kapsayacak bir biçimde genişletilmesidir. Bu bakımdan çevre veya canlı merkezlik insan merkezci dilden kurtulamadığına yönelik eleştirilmiştir. Bu eleştiriler çevre düşünürlerini Heidegger felsefesine yöneltmiş, kendi düşüncelerine temeli bu felsefede aramaya başlamışlardır.

9 Abdulkadir Çüçen, “Derin Ekoloji”, <https://docplayer.biz.tr/24556351-Derin-ekoloji-prof-dr-abdulkadir-cucen-uludag-universitesi-fen-edebiyat-fakultesi-felsefe-bolumu-bursa.html>, 4.

10 Detaylı bilgi için Bkz. Haluk Aşar, *Biyotik: Geçmişten Günümüze* (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2019).

11 Paul W. Taylor, *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics* (New Jersey: Princeton University Press, 2011), 3.

12 Richard Routley, “Is There a Need for a New, an Environmental, Ethics?”, in *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy 17th to 22nd September* (Varna: Sofia Press, 1973), 205-210.

2. Çevre Felsefesi Açısından Heidegger'in Önemi

Heidegger'in çevre felsefesiyle bağı "1975 yılında çeşitli makalelerde Hwa Yol ve Petee Jung'un Heidegger ve ekoloji arasında kurdukları ilişki bağlamında Heideggerci bir eko-fenomenolojinin olanağını sorgulamalarıyla birlikte ortaya çıkmıştır."¹³ Bu çalışmalar Heidegger ve ekoloji arasında kurulan ilk bağ olarak değerlendirilebilir. 1983 yılında M. E. Zimmerman, "*Toward a Heideggerian Ethos for Radical Environmentalism*" çalışması 1986 yılında "*Implications of Heidegger's Thought for Deep Ecology*" ve ardından Heidegger ve derin ekoloji ilişkisini incelediği diğer makalelerle Heidegger'in kavramlarından bir çevre felsefesinin çıkıp çıkmayacağını sorgulayarak bu alanda en önemli çalışmaları ortaya koymuştur.

Burada çevre felsefecileri için Heidegger'in Varlığın anlamını yeni bir biçimde yeniden sorgulaması ve ortaya koyduğu kavramlar Batı felsefesinin insan merkezci düşünce biçimine yeni bir alternatif olarak düşünülmüştür. Heidegger'in temel farkı aksiyolojik doğa anlayışı yerine doğayı ve varlıkları ne ise o olarak anlamaya çalışan ontolojik doğa anlayışını getirmeye çalışmasıdır. Bu bakımdan Heidegger için değer kavramının kendisinin bu denli önem kazanması gücü arzulayan modern özne ile bağlantılıdır. Bu yüzden değeri insan dışı canlılara doğru genişletmek (ki az önce belirtildiği gibi çevre düşünürlerinin temel hatası) onları da aynı özne anlayışı içerisinde düşünmek demektir.¹⁴

Nitekim "*Hümanizm Üzerine*" adlı esere baktığımızda Heidegger şöyle der; "Bir şeyin değer olarak görülmesiyle birlikte o, değerlendirilene, onun sadece insanın değer biçmesinin nesnesi olmasına izin veriliyor demektir. Oysa bir şeyin kendi Varlığı içinde olması, onun nesnelliğiyle tüketilmez, hele hele nesnellik, değer karakterini almışsa hiç tüketilemez. Olumlu değerlendiriyor olsa da her türlü değerlendirme bir öznelendirir."¹⁵ Bu bakımdan Heidegger aksiyolojik ve hiyerarşik doğa anlayışına karşıdır ve değerler üzerine düşünmenin Varlığa karşı düşünülebilecek en büyük hakaret olduğunu ve dahası bir şeyin bir değer olarak tasarılanmasının ise o şeyi gerçek değerinden yoksun bıraktığını vurgular.

Heidegger bir şeye değer atfetmenin, teknolojik ifşa gibi, onu öylece bırakmamak olduğunu belirtir, yani bir şeye değer atfetmek onun olmasına izin vermemektir. Bu bakımdan değer odaklı düşünme, bir şeyin tek boyutlu anlaşılması anlamına gelir. Asıl mesele de tam da burada ortaya çıkmaktadır; tek boyutluluk. Bu durum aynı zamanda Varlığın kendini ifşa etmesini de engellemektedir. Heidegger'in ontolojik doğa anlayışının temelinde ise Dasein'in tarihsel-zamansal ve dilsel açıklığı, Varlığın kendisini ifşa edebilmesinin de olanağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda Heidegger'in ontolojik doğa anlayışı bir şeyin ne ise o olarak kendini göstermesi olarak ifade edilebilir. Bir şeyin, yani herhangi bir varlığın kendini ne ise o olarak ortaya koyabilmesi de Dasein tarafından anlaşılmasına ya da açığa çıkarılmasına bağlıdır. Dasein'in bunu gerçekleştirmesi onun varlıklarla karşılaşabilen bir varlık olmasından dolayıdır. Tarihsel-zamansal bir varlık olan Dasein tarihsel-zamansal açıklığında varlıklarla karşılaşmaktadır.¹⁶ Bu bakımdan makalenin geri kalan kısmında Heidegger felsefesi ve bu felsefenin çevre felsefesine etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

13 Trish Glazebrook, "Heidegger and Environmental Philosophy" in *The Bloomsbury Companion to Heidegger*, ed. Francois Raffoul and Eric S. Nelson (New York: Bloomsbury Academic, 2013), 433.

14 Michael E. Zimmerman, "Heidegger's Phenomenology and Contemporary Environmentalism", in *Eco-Phenomenology: Back to the Earth Itself*, ed. Charles S. Brown and Ted Toadvine (Albany: State University of New York Press, 2003), 73-74.

15 Martin Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, çev. Yusuf Örnek (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013), 41.

16 Zimmerman, "Heidegger's Phenomenology and Contemporary Environmentalism", 74.

3. Ortak Nokta: Modern Teknik ve İnsan Eleştirisi

Michael E. Zimmerman, Heidegger ile derin ekoloji arasındaki ilişkiyi incelediği makalesinde, Heidegger'in modern insanlığın kendisini akıllı bir hayvan olarak veya tam donanımlı mekanik öz olarak gördüğünü belirtir. Heidegger Batı metafiziğinin insanın ilerlemesine yol açmadığını, bunun yerine insan varlığını da içeren teknolojik nihilizmin ortaya çıktığını söyler. Heidegger'e göre, bu kendini beğenmiş insan merkezci hümanizm yalnızca doğayı yok etmez, aynı zamanda insanlığı da yok etmektedir. Ona göre mevcut uygulamaları düzenlemek için insan mesaisi başarılı olamaz ve aslında daha da kötüye gidecektir, çünkü yayılan kültürel, sosyal ve ekonomik krizler modern insanlığın kontrol saplantısı semptomlarıdır.¹⁷ Heidegger'in modern teknik ve bilim eleştirisi çevre felsefesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü Heidegger'e göre modern teknoloji ve bilim, insanların doğaya ontolojik açıdan kör bakmasının sebebidir.

Heidegger'e göre Grekler için bilim, derinliğine düşünüp taşınmak anlamına geliyordu, dolayısıyla bilim Varlık'a ilişkin bir düşünmeydi. Buna karşılık; "Yeniçağdaki görünümüyle 'bilim düşünmez.' Çünkü bu bilim, artık, doğal veya tarihsel olayları nedensel ardışıklıklar olarak tasarımıyan öznenin, yani kendisini kendinin-bilinci olarak doğadan ayıran ve böylece doğayı kendisine yabancı kılan bu öznenin bir disiplini olup çıkmıştır."¹⁸ Heidegger'e göre, Batı metafiziği insanın "ilerlemesine" değil, insanlığın da dahil olduğu her şeyin daha fazla güç ve güvenlik için hammadde olarak durduğu teknolojik nihilizme yol açmıştır.

Heidegger modern teknik ve bilimin, insanı hesap eden ve çerçevesi anlama ve yorumlamaya sürükleyerek tek boyutlu varlık haline getirdiğini belirtir. "Hesaplayan düşünme, hesap yapar. İlerlemiş yeni, daima umut, gelecek vaat eden ve aynı zamanda uygun olanaklarla hesap yapar. Hesaplayan düşünme, bir fırsattan diğerine acele ettirir. Hesaplayan düşünme, hiç durmaz, sükûnetle düşünmeye varmaz."¹⁹ Bu tarz bir düşünce için her şey karşıda duran bir nesne konumundadır. Dolayısıyla doğa dahil her şey bir nesne olarak kullanım koşullarına göre hesaplanır. "Doğa, modern teknik ve endüstri için biricik, devasa bir yakıt istasyonuna, enerji kaynağına dönüşür."²⁰ Heidegger'e göre, dünyanın bize sunulduğu şekli o kadar tek bir boyut haline geldi ki, insanlar bile kendileri için bir güç olarak güç üretiminin bir aracı olarak ortaya çıktılar.

Tek boyutluluk aslında Varlığın da unutulmasına yol açmıştır. Heidegger'e göre insanlar her zaman varolanlarla ilgilendikleri için, her zaman Varlıkla ilişki içerisinde oldukları dolayısıyla da Varlık insan tarafından belirli bir şekilde anlaşılır. Bu bakımdan Modern teknik ve bilim insanların varlığı yorumlamada tek boyutlu hale getirerek aynı zamanda tüm varlığın el altında duran bir "şey" olarak görülmesinin de zemini olmuştur. Böylece insan artık var olanları el altında olan olarak düzenler, sınıflar, depolar ve kullanır. "Her yerde her şey, yardım etmek, dolayimsız bir şekilde el altında olmak, yani aslında tam da daha öte bir düzenleme (*Bestellen*) için hazır olabilecek şekilde orada durmak üzere düzenlenir. Bu tarzda düzenlenen her şey, kendine özgü bir duruşa (*Stand*) sahiptir. Biz onu el-altında-duran (*Bestand*) diye adlandırıyoruz."²¹

Heidegger, modern varlık anlayışını, gücü arttırmak için hammaddeden başka bir şey olarak nitelemek için Gestell terimini kullanır. Heidegger'in burada kullandığı terim "enframing [Ge-stell]" modern teknoloji

17 Michael E. Zimmerman, "Rethinking the Heidegger-Deep Ecology Relationship", *Environmental Ethics* XV, 3 (1993): 196-203.

18 Martin Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998), 20.

19 Martin Heidegger, *Olmaya Birakılmışlık*, çev. Mesut Keskin (İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012), 10.

20 Heidegger, *Olmaya Birakılmışlık*, 14.

21 Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, 58.

yoluyla bir ifşa etme tarzıdır.²² Gestell tarafından yönetilen çağda, her şey (insan dahil), tekno-endüstriyel güçte sürekli bir artış uğruna düzenlenebilir ve hesaplanabilir olarak ortaya çıkmaktadır. Bu güç görünüşte insan amaçları içindir, ancak nihayetinde tekno-endüstriyel sistemi kendi iyiliği için genişletir.²³ Böylece her şey sadece tek boyutlu olarak ortaya çıkmaz, aynı zamanda şeyleri farklı şekilde algılamamanın ne olabileceğine dair duygumuzu da yitiririz. Teknolojinin ‘en büyük tehlikesi’, başka herhangi bir ifşa etme tarzının farkında olmamamız ve teknolojik modun dışına nasıl çıkacağımızın farkında olmamamızdır.

Varlığın unutulmuşluğu varlığın belirli bir perspektiften ezeli ve ebedi olarak düşünülmesidir ki bu durum varlığın tek boyutluluğu olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan var olanlar o varlıklar ne ise o olarak değil, tek boyuttan açıklanır. Bu tek boyut ise var olanların el altında duran şeyler olarak görülmesidir. Bu çerçeveyici bakış modern tekniğin gizini açma biçimidir ve bu gizini açma varolanların olduğu gibi görünmelerinin de önüne geçerek Poiesis tarzda gizini açmayı da engellemektedir.

Teknik, gizini-açmanın bir tarzıdır. Teknik, gizini-açmanın (Entbergen) ve gizlilikten-çıkılmış-olmanın (Unverborgenheit) vuku bulduğu, yani aletheia’nın, Hakikat’ın olup bittiği alanda vücut bulup sürer. Bu tanım/belirle-nim aslında Grek düşüncesi için geçerlidir ve en iyisinden el becerisi tekniklerine uygulanabilir; fakat modern makine gücüne dayalı tekniğe uygun düşmez. Modern teknik daha önceki tüm tekniklerden kıyaslanamayacak ölçüde farklı bir şeydir; çünkü o Yeniçağın sağın (eksakt) doğa bilimine dayanır.²⁴

Bununla birlikte Heidegger hesaplamalı düşünmenin, her şeyi güç üretimi için sipariş edilecek ve kullanılacak bir kaynak olarak açıklarken, açığa çıkarmaya yönelik düşünme ve bakışın insanlar için “olmaya izin veren”, yani tarihe “yeni bir başlangıç” için alan yaratan bir meditasyon düşünme şekli olduğunu ifade eder.²⁵ Heidegger’in teknolojinin en büyük tehlikesine ve açığa vurma modu olarak hakimiyetine çözümü, Gelassenheit (Releasement/ Salıverme) tarzında düşünmedir. Her şeyin olmasına izin verme çağrısı, teknolojik mod içinde anlamsızdır. Ancak Gelassenheit bakışla mümkündür. Varlığın tek boyutlu yorumlanmasına karşı olarak Heidegger, Gelassenheit veya serbest bırakma yoluyla çeşitli şekillerde yeni bir başlangıç için hazırlanabileceğimizi söyler. Gestell, çeşitli amaçlar için kullanılacak şeyleri hammaddelere indirgeyerek çerçeveyici açıklama şekli iken, Gelassenheit “varlıkların olmasını” sağlayan ve şeylerin kendi imkanlarına göre kendini göstermesini sağlayan bir açıklama şeklidir. Kısacası Heidegger’e göre, Gelassenheit bizi Gestell’den kurtarır ve böylece teknolojiye olduğu kadar şeylere açıklıkta özgür bir ilişki geliştirmemizi sağlar.²⁶

Birçok derin ekolojik ve çevre düşünürü için Heidegger’in Gelassenheit kavramı oldukça önemlidir. Çünkü doğanın bir ham madde veya ekonomik kazanç olarak görülmemesi, ne ise o olarak düşünülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu tutum aslında şeylerin olmaya bırakılmışlığıdır. Burada şeyleri teknik açıdan görmeyiz. Bu bakımdan “teknik dünyada gizli anlamı açık tutan tutuma, gize açıklık derim. Şeylere Bırakılmışlık ve gize açıklık, birbirine aittir. Dünyada bambaşka bir tarzda iskân etme olanağını bize bahşederler.”²⁷ Bununla birlikte Heidegger’e göre, şeylere bırakılmışlık ve gize açıklık rastlantısal bir şey değildir, daha ziyade ikisi de sadece sürekli, candan (kökensel) bir düşünme gerektirirler.

22 Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, 62.

23 Michael E. Zimmerman, “How Pertinent Is Heidegger’s Thinking for Deep Ecology?” in *Heidegger on Technology*, ed. Aaron James Wendland, Christopher Merwin and Christos Hadjioannou (New York: Routledge, 2019), 10.

24 Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, 54.

25 Zimmerman, “How Pertinent Is Heidegger’s Thinking for Deep Ecology?”, 209-210.

26 Zimmerman, “How Pertinent Is Heidegger’s Thinking for Deep Ecology?”, 210.

27 Heidegger, *Olmaya Bırakılmışlık*, 18.

4. Dünyayı Yeni Bir Biçimde Algılama: Heideggerci Çevre Felsefesi

Heidegger’de candan düşünme, modern tekniğin çerçeveleyici anlayışından kurtularak, yani hesap eden ve her şeyi bir araç haline indirgeyen modern öznenin düşünmesinden farklıdır. Bu bakımdan böylesi bir düşünme hakiki bir işitmedir de aynı zamanda. Heidegger için gerçek işitmenin kulak ve ağızla bir ilgisi yoktur. Gerçek işitme *logos*²⁸’u ve o ne ise onu, yani var olanın kendisinin toplanmışlığını takip etmek anlamına gelir. Heidegger’e göre, bizler ancak takip eden isek gerçek anlamda dinleyebiliriz. “Takipçi olmayan başından beri *logos’un* uzağında ve dışında kalır. Sadece etrafını dinleyerek ve söylentileri toplayarak dinleyenler anlayışsızdırlar (anlamayanlardır) ve öyle kalırlar.”²⁹ Bu bakımdan her günkü Dasein sürekli *logos’un* yanındadır ama aynı zamanda en uzaktırlar. Çünkü onlar işitemediklerinden hazır olanı huzura çıkaramazlar ve böylece onlar anlamayanlardır.

Heidegger’e göre, insanların sözcükleri işittikleri halde *logos*’u kavrayamama nedenleri, insanların varolanları sadece varolan olarak düşünmeleridir. Çünkü insanlar her zaman varolanlarla ilgilendikleri için, dolayısıyla her zaman Varlıkla ilişki içerisindedirler. Ancak insanlar aynı zamanda Varlıktan yüz çevirdikleri için ona yabancıdırlar, çünkü onu kavramazlar. Bu bakımdan insanlar ya da hergünkü Dasein (otantik olmayan) varolanla ilişki içerisinde uyanıktırlar ama yine de Varlık, onlardan gizlidir. Onlar uyurlar ve Varlığın sesini işitemezler. Bu tarz insanlar varolanların ortasında dolaşır durur, her zaman en somut olanı, elde hazır olanı kavramaları gereken olduğunu varsayarlar ve böylelikle her bir insan kendisine en yakın olanı kavrar. Dolayısıyla bu insanların her biri çeşitli şeylere tutunurlar. Heidegger’e göre, insanların çeşitli şeylere tutunmasının sebebi ben-bilirliktir, yani her insan kendi görüşünü en üstün sayarak onu doğru saymaktadır. Bu bakımdan onların takipçi olmaları ve uygun biçimde işitmeleri imkânsız hale gelir.³⁰

Heidegger için *Logos*’u, yani Varlığı işitmeyen Dasein kendi özelliği olan gize açıklığını da gizler. Bu bakımdan böylesi bir Dasein zamansal dilsel açıklık içerisinde değildir ve bu durumda Varlığı tek boyutlu olarak görmeye devam etmektedir. Ancak Heidegger için gize açıklık bize başka bir imkân sunar, bu ise dünyada bambaşka bir şekilde iskân etme imkanınıdır. Heidegger’in ontolojik doğa anlayışı da tam olarak böylesi bir imkânın ortaya çıkmasına bağlıdır. Heidegger’e göre iskân etmeye (barınmaya) inşa etme vasıtasıyla ulaşmaktayız, yani iskân etme amacıyla inşa ederiz. Bununla birlikte bizler köprüler, demiryolları, binalar vb. de inşa ederiz fakat Heidegger için bu tarz inşa etmeler iskân etme değildir. Yine de bu yerler bizim iskân alanımızın içerisindedirler. Heidegger’e göre, “kamyon sürücüsü otoyolda kendini evinde hisseder fakat o burada konaklamaz, yani barındığı yer otoyol değildir. Bu örnekler çoğaltılabilir ancak hepsinde ortak olan şey kendilerini evinde gibi hissettikleri alanların sakini olmamalarıdır.”³¹ Nihayetinde bu alanlar insanlara bir yer sağlar ve insanlar orada ikamet ederler ancak hiçbir zaman oranın sakini olmazlar. Dolayısıyla iskân etme oranın sakini olmayı da gerektirmektedir. Bu bakımdan Heidegger’e göre “inşa ettiğimiz için iskân etmeyiz, bilakis iskân ettiğimiz, bir başka deyişle, sakin olanlar olduğumuz için, inşa ederiz ve inşa edegelmekteyiz.”³²

28 Heidegger burada *Logos*’u varolanın, yani Varlığın sürekli (dengeli, sağlam) toplanması, asli biraradallığı olarak tanımlar. Bu bakımdan *logos* varlığı şöyle tanımlar; Varolan kendinde düzgün ve aşikâr duran aynı zamanda kendinde ve kendisiyle toplanmış biraradallıktır ve kendisini böyle bir biraradallık içinde muhafaza eder (sürdürür). (Martin Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2008), 37.)

29 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 36.

30 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 36-37.

31 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 75.

32 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 79.

Heidegger'e göre "iskân etme, özünde sükûn içerisinde kalmak, sükunete ermek fiillerini barındırır. Huzur ve sükûn ise esirgemeyi içinde barındırmaktadır."³³ Ancak burada esirgeme bizlerin günlük anlamda kullandığı gibi esirgediğimiz şeye zarar vermeme değildir. Heidegger için "gerçek esirgeme bizlerin bir şeyi kendi özü içinde bıraktığımızda, onu özellikle özsel varlığına geri döndürdüğümüzde, onu sözcüğün gerçek anlamında bir huzur-sükûn korumasına serbest bıraktığımızda gerçekleşir."³⁴ Buradan anlıyoruz ki iskân etmenin gerçek özü her şeyi özü içinde sükûnet içerisinde bırakmak demektir. Heidegger'e göre bizler ölümlü birer varlık olarak yeryüzünde ikamet edişimizin iskân etme olduğunu kavradığımızda bahsedilen gerçeklik de kendini bize ifşa edecektir.

Bununla birlikte sakin olmakla insan aslında yeryüzü-gökyüzü, tanrısal ve ölümlü olma birlikteliği içerisinde yaşar, yani insan varlığı sakin olmakla bu dörtlü birliği birbirinden ayırt etmeden düşünür. Bununla birlikte iskân etmenin temel ayırt edici özelliğinin esirgeme olduğunu belirtmiştik. Bu iki unsuru birleştirdiğimizde, ölümlüler bu dörtlüyü asli varlığı içinde güvence altına alacak tarzda barınırlar sonucuna ulaşmaktayız. O halde sakin olan sakınma dörtlüyü koruyan, yani yeri kollayıp muhafaza etmek, göğü kabul etmek, tanrısal olanları beklemek, ölümlü olanları sırlara mazhar kılmak, tarzda barınma olarak ortaya çıkmaktadır ki Heidegger için bu dörtlüyü koruma iskân etmenin (barınmanın) basit özüdür. Çevre felsefesi için bu dörtlüden en önemlisi olan ilkinde, yani yeryüzüne baktığımızda ise ölümlülerin yeryüzünü gerçek anlamında koruduklarında sakin olduklarını söyler Heidegger. Ona göre korumak demek, bir şeyi kendi özüne serbest bırakmak demektir. Yeryüzünü korumak o halde yeryüzüne efendi olmak, onu sömürmek veya talan etmek değil, aksine yeryüzünün çobanı olmak onu serbest bırakmak, yani olmasına izin vermek demektir.³⁵ Bu anlamda düşünmemiz çevçeveleyici değil, şeyin özünü olduğu gibi göstermek olmalıdır. Böylece Gestalt'tan Gelassenheit'a geçiş de mümkün hale gelmektedir. Çevre felsefesi de tam olarak bu düşüncede ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Heidegger felsefesinden her ne kadar çevre felsefesi olanağı çıksa da Heidegger'in kendisi çevre filozofu olarak tanımlanamaz. Bununla birlikte Heidegger bazı düşünürlerle göre çevre felsefesinin temel kavramlarına da öncülük ederek bu sınıfa sokulmaktadır. Örneğin Holland'a göre, Heidegger doğal varlıkların, yani doğanın bütünlüğünü savunur.³⁶ Bu görüş doğal dünyanın modern teknoloji tarafından yok edilmesini önüne geçen bir anlayıştır. Bu bakımdan doğal dünyaya sınırlarının yanı sıra doğanın potansiyelini de bilerek saygı duymalıyız. Çünkü bir varlığın aktüel (*actuality*) varlık olması onun algılama özgürlüğüdür, algılayabilme yeteneği değil. Holland'a göre, Heidegger'in metafiziksel saygı dediği şey de tam olarak budur. Bu saygı, varlıkların göreceli bağımsızlığını ve bütünlüğünü kabul etmekten kaynaklanır ki, Heidegger onları değerlerinden bağımsız olarak onur (*dignity-Würde*) sahibi olduklarını düşünür. Heidegger'in yaşayan varlıkların "onuruna" dair kısa açıklamaları genellikle onların "*Physis*" olarak varlıklarına odaklanır. Fakat onun için, *Physis* bir

33 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 80.

34 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 80.

35 Heidegger, *Düşüncenin Çağırıldığı*, 80-93.

36 Özdeşlik ve Ayrım kitabına baktığımızda Heidegger'in bu bütünlüğü savunduğunu görmekteyiz: "İnsan varolan bir şeydir. Varolan bir şey gibi insan da tıpkı taş, ağaç, kartal gibi varlığın bütününe aittir. Burada ait olma şu anlamdadır; varlığın içine dizilmiş olmak. Ancak insanın ayırt edici özelliği insanın düşünen varlık (*Wesen*) olarak varlığa açık bir biçimde, varlığın önüne getirilmiş olmasında, varlığa ilişik kalmasında ve böylece ona cevap veriyor olmasında yatar". (Martin Heidegger, *Özdeşlik ve Ayrım*, çev. Necati Aça (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997), 18.

şekilde, hem varlıkların açıklığında kendini göstermesi hem de bir organizmanın yaşam sürecindeki kendi yapısını ortaya çıkardığı süreç anlamına gelir.³⁷

Heidegger'in doğanın ve diğer canlıların insan değerlendirmesinden bağımsız bir değere veya onura sahip olduğunu düşündüğünü söyleyebiliriz. Çevre etiği kuramlarına baktığımızda da doğaya veya yaşama saygı kavramlarını görmekteyiz. Çevre etiği düşünürleri özellikle, diğer canlıların da insandan bağımsız bir değeri olduğunu bu yüzden de onlara karşı ahlaki açıdan davranışlarımızdan sorumlu olmamız gerektiğini savunmuşlardır. Bununla birlikte Heidegger bu tarz açıklamaların kendi görüşü ile uyuşmadığını başta belirtmektedir. Çünkü Heidegger böylesi bir ahlak anlayışının modern özne anlayışının bir uzantısı olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısı her ne kadar insan merkeziliği eleştiriyor olsa da Heidegger için insan merkezilikten kurtulamamaktadır.

Heidegger'in temel farkı insan merkezci bakıştan kurtulma, yani yeni bir bakış ve yorumlama olanağı sunarak dünyayı ve varlıkları yeniden yorumlanabileceğini göstermesidir. Bu yeni bakış kendi felsefesi de olan fenomenolojik ontoloji üzerine kurulmuştur. Bu bakışta Dasein hergünkü varlığından, yani otantik olmayışından sıyrılmak, Varlığın sesini işitebilen otantik Dasein olmak zorundadır. Dasein'in otantik olabilmesi ise Dasein'in ölümle dolayısıyla da kaygı ile yüzleşmesi ile mümkün olmaktadır. Bu bakımdan bu dünyada ölümlü bir varlık olduğunu kavrayan Dasein, eylemlerinin bilincinde olarak bu dünyada farklı bir biçimde iskân ettiğinin farkında olacaktır.

Burada çevre felsefesinin dolayısıyla da çevre etiğinin olanağı Dasein'in gize açıklığı ve otantik olması ile yakından bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Dasein tarihsel-zamansal ve dilsel açıklığa sahip bir varlık olarak varlıkları oldukları gibi, yani ne ise o olarak açığa çıkarma imkanına sahiptir. Bununla birlikte Dasein ölümlü bir varlık olduğunu kavradığında bu dünyada gerçek anlamda iskân eden varlık olduğunu da kavramaktadır. İskân eden bir varlık olarak Dasein bu dünyanın bir sakinidir ve bir sakin olarak yeryüzünü esirgemelidir. Yeryüzünü esirgeme ise varlıkların oldukları gibi olmalarına izin verme olarak ortaya çıkmaktadır. O halde Heidegger bağlamında çevre felsefesi Dasein'in otantik olarak bu dünyada iskân eden bir varlık olması sonucu ortaya çıkmaktadır diyebiliriz.

Burada neden Heidegger'in bir çevre filozofu olmadığı da anlaşılmaktadır. Çevre felsefesi için en temel argüman diğer var olanların varlıklarının değeri ve anlamı insandan bağımsız bir şekilde var olmasıdır. Bu bakımdan Heidegger iskân etme, olmaya bırakma, varlığın çobanı olma, esirgeme gibi kavramlarla aslında insanı daha önemli bir konuma getirmektedir. Nitekim "Hümanizm Üzerine" adlı eserine baktığımızda Heidegger, metafizik tarihinde insanın *animal rationale* olarak kabul edildiğini ve insan hakkında konuştuğumuzda ona akıl sahibi, özne veya tin diyerek aslında insanı hayvana özel bir farkla ayırdığımızı belirtir. Ancak ne olursa olsun burada insan her zaman kesinlikle ilkece hep *homo animalis* olarak düşünülür, yani *animalis* kısmı düşünülüp *hominis* kısmı göz ardı edilir: "Böyle bir belirleme Metafiziğin işidir. Fakat böylece insanın özü çok az dikkate alınır ve kendi kökeni bakımından düşünülmez; onun özünün kökeni tarihsel insanlık için hep özünün geleceği olarak kalır. Metafizik, insanı animalitas'ı yönünden düşünür, humanitas'ına doğru düşünmez."³⁸

37 Aktaran; Zimmerman, "Heidegger's Phenomenology and Contemporary Environmentalism", 85.

38 Heidegger, *Hümanizm Üzerine*, 15.

Her ne kadar insan ön planda olsa da Heidegger insana değer atfederek hiyerarşik bir ontoloji kurmaktadır. Yine insanın oradaki yaşayan varlığına hitap ederek (Da-sein) onun modern teknik tarafından kuşatıldığını ve bu kuşatılmanın, Dasein'ın kendisi ve var olanlar üzerindeki etkisini ortaya koyar. Ancak yine de bir yol vardır Heidegger için; otantik Dasein. Bu varoluş biçimi dünyada yeni bir biçimde iskân etmez, ama aynı zamanda dünyayı yeni bir biçimde algılama biçimidir de. Otantik Dasein modern tekniğin çerçeveleyici görüşünden değil, anlamaya ve olmaya bırakmaya dayanan Gelassenheit tutumundan hareket eder.

Sonuç olarak, insanı merkeze alan bakış açısı ve bu bakış açısı ile ortaya çıkan teknik tüm doğayı ve giderek insanı tüketmektedir. Bu tüketme insan açısından kendi olanaklarını ve kendi değerini yok etme olarak anlaşılabilir gibi aynı zamanda doğanın da bir kullanım aracı olarak yok edilmesi olarak anlaşılabilir. Çevre felsefesi düşünürleri tüm canlıların yaşamlarının kendileri için değer taşıdığını düşünürken onların yaşamlarını gerçekleştirmelerine izin vermemiz gerektiğini vurgulamaya çalışırlar, yani onları olmaya bırakmak gerekmektedir. Bu yüzden insan merkezci bakış açısından bir an önce kurtulup tüm canlıları da kapsayan yeni bir bakış açısı ile tüm varlıkları yeniden yorumlamalıyız. Bu ise Heidegger bağlamında düşündüğümüzde ancak otantik Dasein olma ile mümkün olduğu düşünülmektedir. Heidegger'in görüşü her ne kadar insanı farklı konumlandırırsa da doğanın katledilmesi, yaşayan canlılara uygulanan acımasız davranışlar vb. eylemlerin önünü kesebilecek sağlam felsefi temellere sahip bir felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aşar, Haluk. *Biyoetik: Geçmişten Günümüze*. Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2019.
- Boddice, Rob. *Anthropocentrism: Humans, Animals, Environments*, ed. Rob Boddice. Boston: Brill, 2011.
- Callicott, J. Baird. "Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics". *American Philosophical Quarterly* 21, 4 (1984): 299-309.
- Çüçen, Abdülkadir. "Derin Ekoloji". <https://docplayer.biz.tr/24556351-Derin-ekoloji-prof-dr-abdulkadir-cu-cen-uludag-universitesi-fen-edebiyat-fakultesi-felsefe-bolumu-bursa.html>
- Derrida, Jacques. "The Animal That Therefore I Am (More to Follow)", trans: David Wills. *Critical Inquiry The University of Chicago Press* 28, 2 (2002): 369-418.
- Glazebrook, Trish. "Heidegger ve Environmental Philosophy". in *The Bloomsbury Companion to Heidegger*, ed. Francois Raffoul and Eric S. Nelson, 433-440. New York: Bloomsbury Academic, 2013.
- Heidegger, Martin. *Düşüncenin Çağıracağı*, çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Heidegger, Martin. *Hümanizm Üzerine*, çev. Yusuf Örnek. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2013.
- Heidegger, Martin. *Olmaya Bırakılmışlık*, çev. Mesut Keskin. İstanbul: Avesta Basın Yayın, 2012.
- Heidegger, Martin. *Özdeşlik ve Ayrım*, çev. Necati Aça. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1997.
- Heidegger, Martin. *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, çev. Doğan Özlem. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.
- Minteer, Ben A. "Anthropocentrism" *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, ed. Callicott, J. Baird; Frodeman Robert. New York: Gale, 2009.
- Pluhar, E. "Animal Rights". in *Encyclopedia of Applied Ethics*, ed. Ruth Chadwick, Callahan and Singer, 136-144. Massachusetts: Academic Press, 2012.
- Routley, Richard. "Is There a Need for a New, an Environmental, Ethics?". in *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy 17th to 22nd September*, 205-210. Varna: Sofia Press, 1973.
- Steiner, Gary. *Anthropocentrism and Its Discontents*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005.
- Taylor, Paul W. *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*. New Jersey: Princeton University Press, 2011.
- Zimmerman, Michael E. "Heidegger's Phenomenology and Contemporary Environmentalism". in *Eco-Phenomenology: Back to the Earth Itself*, ed. Charles S. Brown and Ted Toadvine, 73-103. Albany: State University of New York Press, 2003.
- Zimmerman, Michael E. "How Pertinent Is Heidegger's Thinking for Deep Ecology?". in *Heidegger on Technology*, ed. Aaron James Wendland, Christopher Merwin and Christos Hadjioannou, 209-226. New York: Routledge, 2019.
- Zimmerman, Michael E. "Rethinking the Heidegger-Deep Ecology Relationship". *Environmental Ethics* XV, 3 (1993): 193-224.